

Shahid Bahonar
University of Kerman

Study of the Structural and Decorative Components of Floor and Wall Tiles in Qajar Period Mansions in Tehran Known as Modern; 1850-1870 AD, preserved in the Victoria and Albert Museum of England

Elaheh Panjehbashi

Corresponding Author, Associate Professor, Department of Painting, Faculty of Art, Alzahra University, Tehran, Iran. Email: e.panjehbashi@alzahra.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 19 January 2024
Received in revised form 03 April 2023
Accepted 09 December 2024
Published online 21 December 2024

Keywords:

*Qajar,
floor tile,
modern tile,
pattern on Qajar floor tile*

ABSTRACT

Purpose: Painting is one of the most important decorations for buildings in the Qajar period. One of the distinctive characteristics of the tiling of this period is the use of various patterns and colors. This research deals with tiles from the Victoria and Albert Museum in England, which are more limited in terms of variety of designs and colors compared to the tiles of this period, and have a specific number and cover the time range of 1870-1850; It is glazed and is unique to Tehran without the artist's name. The use of these tiles has been limited to the floor in most cases and the wall in other cases. There are 154 Qajar tiles in the collection of the Victoria and Albert Museum, which were purchased by the broker "Victoria and Albert Museum", some of which are floor tiles, which are called modern Qajar tiles.

Method and Research: The present research method is qualitative and descriptive-analytical, and the data were collected using library resources and images were taken from museum specimens.

Findings and Conclusions: The results of this research in the examination of the modern tiles of the Qajar period show that these tiles have a simple design and pattern and are divided into three ranges and are more simple than the tiles of this period in tile work. Simple design and color in the first spectrum, use of limited colors in combination with motifs in the geometric space in the second spectrum, use of more variety of designs and colors, attention to detail and dealing with flower and vase motifs are the characteristics of the third spectrum tiles in This is the course

Cite this article: Panjehbashi, Elaheh. (2024). Study of the structural and decorative components of floor and wall tiles in Qajar period mansions in Tehran known as modern; 1850-1870 AD, preserved in the Victoria and Albert Museum of England. *Journal of Iranian Studies*, 23 (46), 107-137. <http://doi.org/10.22103/jis.2024.22845.2574>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The art of tiling flourished during the period of Naser al-Din Shah Qajar, and tiles were used to decorate Qajar palaces and buildings and Yadarbarian houses. This research studies the tiles that are kept in the Victoria and Albert Museum in London and belong to the Qajar period. These tiles, which are referred to as modern, have features that are more advanced than their time in terms of design, color and simplicity, and are in visual contrast with the elaborate tiles of this period. The tiles of Naser al-Din Shah's period in the buildings of this period have various motifs and have elaborate backgrounds. With the details of the depicted design and color, the Andoli tiles discussed in this research have been simplified in the mentioned indexes. The aesthetics of tiling in this period have traditional designs of the Safavid and early Qajar period and themes influenced by the natural motifs of flowers and fruits, warm and happy colors. There is no detailed information about the tiler in question. These tiles were usually covered on the floor under the carpets or they were marked on the edge of the carpet and next to the wall. The purpose of this research is to study the structure, color and design of the tiles of this collection in simple designs to flower and vase designs in terms of design and pattern. and the color The main questions of this research are as follows: What is the structure of the style of Qajar floor tiles and how can its design and role be explained? The necessity and importance of the present research is because the study of modern tiles forms an important part of tiles in the Qajar period, which in terms of Artistic and cultural researches are important and in terms of tile design and coloring in the Qajar period, there is room for research and study, but it has not been investigated. Considering that the tiles of the Qajar period represent cultural and artistic features, despite its importance, this issue has not been researched so far and has been neglected in the shadow of the colorful tiles of this period, and it shows the necessity and importance of the current research.

Methodology

This research is qualitative and descriptive-analytical; The information has been collected using library sources (documents) and it has been done in order to know the modern tiles of the Qajar period. The statistical population of the present study; The floor tiles of the buildings of the Qajar period are preserved in the Victoria and Albert Museum in London. The statistical population of this research is the number of 16 tiles from the collection of 154 modern tiles in the British Museum. It has been tried to choose tiles aligned and on the same floor for this research, and the analysis and analysis has been done based on the visual structure of the tiles and the analysis of their distinctive design and color. The images of the tiles have been downloaded online from the Victoria and Albert Museum website.

Discussion

In the process of the functional evolution of the tiles of this period, it is determined based on decorative features, although the tiles known as modern in this period have decorations, but they use the fixed principles of design and role in the tiling of this period, and only in the first range, simple and minimal colors are used for floor tiles. Is. In the second range, the variety of colors and designs have increased while being simple. The geometric designs are simple and the colors are limited, and the variety of design and color is more in the tiles with similar designs and usually the design is completed with the adjacent tile. The third spectrum has more details and motifs and is closer to the motif of flowers and vases in the Qajar period. The pattern of flowers and simple vases is limited in a rhombus frame and its surroundings are decorated with flowers and leaves.

Conclusion

The tiles known as modern in the "Victoria and Albert Museum" have a variety of designs and colors and have a special beauty. These tiles were examined in three spectrums and their characteristics were examined. The regular design with influence of Iranian designs and colors can be seen in these tiles. In these tiles, attention has been paid to preserving the aesthetic and visual values of the Qajar period in the design and color of the tiles, and exaggeration has been avoided. These tiles were examined in three ranges and it was found that the tiles of the first range, without designs and limited colors, are more minimal and simple than the rest of the ranges and have more visual beauty. In the surveys, it is clear that the tiles of the first range are among the minimalist designs and the simplicity of the design is more

visible than the other two ranges in the design and pattern. In the second spectrum, the use of simple motifs that are completed with side tiles in the margins and the use of simple and basic colors can be seen. The representation of motifs and characteristics and principles of Qajar period tile work in the third spectrum is more in the variety of designs and colors and the pattern of flowers and vases. Examining these tiles in the art of Qajar period tile work has provided the combination of art and beauty. The type of minimal design, fixed components and emphasis on decorative motifs are all a reflection of the tile work of the Qajar period in these tiles.

مطالعه مؤلفه‌های ساختاری و تزیینی کاشی‌های کف و دیوار در عمارت‌های دوره قاجار در تهران معروف به مدرن؛ ۱۸۵۰-۱۸۷۰ م. محفوظ در موزه ویکتوریا و آلبرت انگلستان
الهه پنجه‌باشی

دانشیار گروه نقاشی، دانشگاه الزهراء، ایران. رایانامه: e.panjehbashi@alzahra.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/هدف: هنر کاشی‌کاری یکی از مهم‌ترین تزیینات برای بنا در دوره قاجار است. یکی از خصوصیات بارز در کاشی‌کاری این دوره استفاده از نقوش و رنگ‌های متنوع است. این پژوهش به کاشی‌هایی از موزه ویکتوریا و آلبرت در انگلستان می‌پردازد که به لحاظ تنوع طرح و رنگ نسبت به کاشی‌های این دوره محدودتر بوده است و تعداد مشخصی داشته و محدوده زمانی ۱۸۵۰-۱۸۷۰ م را در برمی‌گیرد؛ لعاب‌دار بوده و مختص تهران و بدون رقم هنرمند است. کاربرد این کاشی‌ها در اکثر مواقع، کف و در موارد دیگر، محدود به استفاده از دیوار بوده است. در مجموعه موزه ویکتوریا و آلبرت صد و پنجاه و چهار کاشی قاجار که توسط کارگزار «موزه ویکتوریا و آلبرت» خریداری شده قرار دارد که بخشی از آن‌ها کاشی کف زمین بوده که از آن به عنوان کاشی‌های مدرن قاجار نام برده می‌شود. پژوهش حاضر با تکیه بر نمونه‌های این نوع کاشی در موزه ویکتوریا و آلبرت انگلستان می‌کوشد ویژگی‌ها و زیبایی‌های این نوع کاشی در دوره قاجار را بررسی کند. هدف از این پژوهش مطالعه ساختار، رنگ و طرح کاشی‌های این مجموعه در طرح‌های ساده تا طرح‌های گل و گلدانی در زمینه طرح و نقش و رنگ است. سؤالات اصلی این پژوهش به این قرار است: سبک کاشی‌های کف قاجاری دارای چه ساختاری است و چگونه می‌توان طرح و نقش آن را تبیین نمود؟
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۱/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱	روش/رویکرد: روش پژوهش حاضر کیفی و از نوع توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها با استفاده از منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و تصاویر از نمونه‌های موزه‌ای گرفته شده است.
کلیدواژه‌ها: قاجار کاشی کف کاشی مدرن نقش در کاشی کف قاجاری.	یافته‌ها/نتایج: در بررسی کاشی‌های مدرن دوره قاجار مشخص شد که این کاشی‌ها از سادگی طرح و نقش برخوردار بوده و در سه طیف تقسیم‌بندی می‌شوند و از سادگی بیشتری نسبت به کاشی‌های این دوره در کاشی‌کاری برخوردارند. طراحی ساده طرح و رنگ در طیف اول، استفاده از رنگ‌های محدود در ترکیب با نقوش در فضای هندسی در طیف دوم، استفاده از تنوع طرح و رنگ بیشتر، دقت در جزئیات و پرداختن به نقوش گل و گلدان از ویژگی‌های کاشی‌های طیف سوم در این دوره است.

استناد: الهه پنجه‌باشی، (۱۴۰۳). مطالعه مؤلفه‌های ساختاری و تزیینی کاشی‌های کف و دیوار در عمارت‌های دوره قاجار در تهران معروف به مدرن؛ ۱۸۵۰-۱۸۷۰ م. محفوظ در موزه ویکتوریا و آلبرت انگلستان. مجله مطالعات ایرانی، ۲۳ (۴۶)، ۱۰۷-۱۳۷.

<http://doi.org/10.22103/jis.2024.22845.2574>

۱. مقدمه

هنر کاشی‌کاری در دوره ناصرالدین‌شاه قاجار رشد فراوانی داشت و برای تزئین کاخ‌ها و عمارات قاجاری و خانه‌های درباریان از کاشی استفاده می‌شد. این پژوهش به مطالعه کاشی‌هایی می‌پردازد که در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن نگهداری می‌شود و متعلق به دوره قاجار است. این کاشی‌ها که به عنوان مدرن از آن‌ها یاد می‌شود، دارای ویژگی‌های پیشروتر از زمانه خود در زمینه طرح و رنگ و سادگی هستند و در تضاد بصری با کاشی پرکار این دوره قرار دارند. کاشی‌های دوره ناصرالدین‌شاه در بناهای این دوره دارای نقوش متنوعی هستند و دارای زمینه‌های پرکاری بوده و با جزییات طرح و رنگ تصویر شده‌اند، ولی کاشی‌های مورد بحث در این پژوهش در شاخصه‌های ذکر شده ساده‌تر بوده‌اند.

۱.۱ بیان مسئله

زیبایی‌شناسی کاشی‌کاری در این دوره دارای طرح‌های سنتی دوره صفوی و ابتدایی قاجار و با موضوعات متأثر از نقوش طبیعی گل‌ها و میوه‌ها با رنگ‌های گرم و شاد بوده که کاشی‌های این پژوهش از این منظر در سه دسته تقسیم‌بندی شده و ساده‌تر از کاشی‌های این دوره است. از زندگی و آثار هنرمندان کاشی‌کار مورد بحث اطلاع دقیقی در دست نیست. این کاشی‌ها معمولاً در کف بنا به کار رفته زیر فرش‌ها پوشیده می‌شدند و یا در حاشیه اندکی از زیر فرش و کنار دیوار مشخص می‌شده‌اند. هدف از این پژوهش مطالعه ساختار، رنگ و طرح کاشی‌های این مجموعه در طرح‌های ساده تا طرح‌های گل و گلدانی در زمینه طرح و نقش و رنگ است. سؤالات اصلی این پژوهش به این قرار است: سبک کاشی‌های کف قاجاری دارای چه ساختاری است و چگونه می‌توان طرح و نقش آن را تبیین نمود؟ ضرورت و اهمیت تحقیق حاضر از این جهت است که مطالعه کاشی‌های مدرن بخش مهمی از کاشی‌ها در دوره قاجار را تشکیل می‌دهد که به لحاظ بررسی‌های هنری و فرهنگی شایان اهمیت بوده و از حیث شیوه طراحی و رنگ‌بندی کاشی در دوره قاجار جای بررسی و مطالعه داشته و مورد بررسی واقع نشده است. با توجه به بیانگر بودن کاشی‌های دوره قاجار در زمینه ویژگی‌های فرهنگی و هنری، این موضوع علی‌رغم اهمیت تا کنون مورد پژوهش واقع نشده و در سایه کاشی‌های پر نقش و نگار این دوره مغفول مانده است و ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر را نشان می‌دهد.

۲.۱ پیشینه تحقیق

تا کنون تعدادی از پژوهشگران هنر قاجار به موضوع کاشی‌های قاجار پرداخته‌اند، ولی در این پژوهش‌ها تنها به معرفی کاشی‌های این دوره پرداخته شده است و کاشی‌های ساده کف با نقوش محدود به صورت مستقل مورد بحث و بررسی نبوده است و به ویژگی‌های تجسمی کاشی‌ها پرداخته نشده است؛ همین موضوع جنبه نوآوری پژوهش حاضر را نشان می‌دهد. در ادامه به معرفی پژوهش‌های مرتبط پرداخته می‌شود. پیشینه پژوهش در این مقاله می‌تواند بسیار وسیع بوده و طیف گسترده‌ای از مطالعات در زمینه تاریخی و هنر کاشی قاجار را شامل می‌شود؛ محمدرضا ریاضی (۱۳۹۵) در کتاب «کاشی‌کاری قاجار» به طیف انواع کاشی در این دوره پرداخته است و آن را در بناهای این

دوره مورد بررسی قرار داده است. مرتضی گودرزی (۱۳۸۸) در کتاب «آیین خیال» به تزیینات معماری در دوره قاجار پرداخته است. ویلم فلور و دیگران (۱۳۸۱) در کتاب «نقاشی و نقاشان دوره قاجار» به طیف کاشی‌نگاران و ارتباط آنان با نقاشان اشاره کرده‌اند؛ جیان روبرتواسکارچیا (۱۳۷۶) در «هنر صفوی، زند و قاجار» به ویژگی‌های هنر قاجار پرداخته که در بخشی به کاشی‌کاری این دوره اشاره کرده است. هادی سیف (۱۳۸۹) در کتاب «نقاشی روی کاشی» به هنر نقاشی روی کاشی در دوره قاجار اشاره داشته است. همچنین در کتاب *Qajar ceramics, Briding Tradition and Modernity, the Collection of the Islamic Arts Museum Malaysia* (مجموعه‌ای از نویسندگان ایرانی و خارجی به هنر کاشی‌کاری این دوره پرداخته‌اند که این همایش به صورت کتاب و مجموعه مقالات مکتوب تدوین شده است. زهرا قاسمی و ابوالفضل عرب‌بیگی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی انتساب زمانی، مکانی و هویت هنرمند یک هلالی ستون‌دار مزین به کاشی هفت‌رنگ» در مجله «هنرهای صناعی اسلامی» به کاشی‌کاری قاجار پرداخته‌اند. کاظم افرادی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی کاربردی، تاریخی و موضوعی آرایه‌های به کار رفته در تزیینات ورودی برخی از بناهای ارزشمند دوره قاجار» در مجله «پژوهش هنر» به بررسی کاربردی تزیین در کاشی دوره قاجار پرداخته است. شادی جمالی، محسن مراثی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی تزیینات کاشی‌کاری در معماری مساجد دوره صفویه و قاجاریه با تکیه بر چهار مصداق تصویری» در مجله «نامه هنرهای تجسمی و کاربردی» به تصویرهای کاشی در دوره قاجار پرداخته‌اند. حسین‌علی بیگی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مؤلفه‌های مهم توسعه تهران در عصر قاجار» در نشریه «تاریخ نو» به چگونگی استفاده از کاشی در تزیینات بنا پرداخته است. جواد نیری شکاری و محمود طووسی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «کاشی قاجاری، ابداع نوینی از هنرهای کاربردی در معماری ایران» در مجله «مطالعات ایرانی» به کاربردهای هنری کاشی در معماری پرداخته‌اند. در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که در مقالات و کتب ذکر شده در زمینه مطالعه کاشی به کاشی‌های کف و طرح و نقش آن‌ها علی‌رغم اهمیتی که دارند، حتی اشاره اندکی نیز صورت نگرفته و این امر مهم مورد غفلت واقع شده است؛ بنابراین، در پژوهش حاضر سعی می‌شود با بهره‌گیری از منابع مرتبط و استفاده از نمونه‌های موجود در موزه و ویکتوریا و آلبرت به بررسی علمی و تحلیل ویژگی‌های ساختاری این کاشی‌ها پرداخته شود.

۳.۱ روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نوع کیفی و به روش توصیفی-تحلیلی است؛ گردآوری اطلاعات با استفاده از منابع کتابخانه‌ای (اسنادی) صورت گرفته است و در راستای شناخت کاشی‌های مدرن دوره قاجار انجام شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر کاشی‌های کف بناهای دوره قاجار محفوظ در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن است. جامعه آماری این پژوهش تعداد ۱۶ عدد کاشی از مجموعه ۱۵۴ کاشی مدرن در موزه بریتانیا است که سعی شده کاشی‌های هم‌راستا و در یک طبقه برای این پژوهش مورد انتخاب قرار گیرند و تحلیل و بررسی براساس ساختار بصری کاشی‌ها واکاوی طرح و رنگ متمایز آن‌ها انجام شده است. تصاویر کاشی‌ها به صورت برخط از سایت موزه ویکتوریا و آلبرت بارگیری شده است.

۴.۱. یافته‌های پژوهش

این پژوهش در بررسی کاشی‌های مدرن دوره قاجار مشخص می‌کند که این کاشی‌ها از سادگی طرح و نقش برخوردار بوده و درسه طیف تقسیم‌بندی می‌شوند و از سادگی بیشتری نسبت به کاشی‌های این دوره در کاشی‌کاری برخوردارند. طراحی ساده طرح و رنگ در طیف اول، استفاده از رنگ‌های محدود در ترکیب با نقوش در فضای هندسی در طیف دوم، استفاده از تنوع طرح و رنگ بیشتر، دقت در جزییات و پرداختن به نقوش گل و گلدان از ویژگی‌های کاشی‌های طیف سوم در این دوره است.

۲. بحث و بررسی

۲.۱. واکاوی هنر کاشی‌کاری در دوره ناصرالدین‌شاه قاجار

در میان موضوعات مربوط به «تزیینات معماری و بناهای قاجار بی‌تردید کاشی یکی از مهم‌ترین عناصر است» (ویلبر، ۱۳۸۹: ۹). «مهم‌ترین ویژگی کاشی‌های دوره قاجار، تنوع رنگ، نقوش و کاربردهای مختلف کاشی زیرلعابی در این دوره دیده می‌شود» (Fehervari, ۲۰۰۰: ۲۳۲). در زمان قاجار «ارتباط بین کاشی‌نگاران و نقاشان به گونه‌ای بود که کاشی‌نگاران یا نقاشان روی کاشی زیرمجموعه‌ای از طبقه نقاشان به حساب می‌آمدند و زیر نظر نقاش‌خانه همایونی کار می‌کردند» (فلور و دیگران، ۱۳۸۱: ۱۶). در آغاز حکومت فتحعلی‌شاه قاجار «نگارگری در ایران رواج تازه‌ای می‌یابد و با شروع فرمانروایی ناصرالدین‌شاه قاجار نقاشی ایران در عرصه کاشی، پیونددهنده مبانی مذهبی، ملی و سنتی با چشم و دل مردم می‌شوند» (سیف، ۱۳۸۹: ۱۶-۱۷). در دوره ناصرالدین‌شاه کاشی‌ها دارای «مضامینی بسیار متنوع و غنی بوده؛ حتی در ابعاد و اندازه نیز در کاشی‌ها تنوع بسیار دیده می‌شود و در شکل‌های هندسی و نوظهور تولید و عرضه می‌شدند. برای نخستین بار نصب کاشی‌های تصویری در اماکن مذهبی به صورت محدود آغاز شد. یکی از نوآوری‌های کاشی‌کاران دوره قاجار مستندسازی یا کپی‌کاری از عکس‌های آلبوم‌های سلطنتی و تصاویر کتاب‌های اروپایی بود که نمونه‌هایی از آن در کاخ گلستان موجود است» (ریاضی، ۱۳۹۵: ۵۳). کاشی‌کاری هنری مردمی بوده و هنرمندانش گمنام بوده و کمتر در معرض جریان‌ات روز و تحت تأثیر مسایل سیاسی قرار می‌گرفتند؛ معمولاً تحول در هنر کاشی‌کاری به‌کندی روی می‌داد. این هنر تا قبل از دوره قاجار بیشتر در بناهای دینی و عمومی به کار می‌رفته، اما در این دوره به سبب تجمل‌دوستی شاهان قاجار و علاقه آنان به رنگین و برآق بودن کاشی دامنه استفاده‌اش به کاخ‌ها، کوشک‌ها و خانه‌ها کشید و کاشی‌پزی و کاشی‌کاری در این دوره رونق گرفت (مکی نژاد، ۱۳۸۷: ۱۱۱). «اعتمادالسلطنه» در سال ۱۳۰۶. ق در کتاب «المآثر و الآثار» درباره پیشرفت کاشی‌پزی می‌نویسد: «... این صنعت در سوابق ازمنه یکی از بدایع صنایع مملکت ایران بوده است؛ لکن تنزل فاحشی در آن پیدا گردیده بود و در این عهد مبارک دیگر باره در نصاب خویش قرار گرفت، بلکه در طلاوت الوان و حسن تزریق به مراتب مشتی تکمیل یافت» (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۴: ۱۵۲). استفاده از نقوش گلدانی واقع‌گرا در کاشی‌های بناهای قاجاری رواج گسترده یافت و به سبب قابلیت تغییر یافتن و تنوع آن‌ها، در گونه‌های مختلف وابسته به معماری به کار گرفته شد (شاداب‌فر، موسی تبار، ۱۳۹۳: ۷۴). کاشی‌های رنگ‌آمیزی زیرلعاب در دیواره‌های دهلیزهای اصلی کاخ گلستان و دیوارهای سالن پذیرایی در سلطنت‌آباد دیده می‌شود؛ آن‌ها که به سبک ناتورالیستی و دارای تزیینات

سایه‌روشن است. در معماری ایرانی اسلامی، «تصویرپردازی با استفاده از نقوش انسانی به‌ویژه در فضاها و محیط‌های مذهبی چندان پذیرفتنی نبود» (کریمیان سردشتی، ۱۳۸۲: ۱۰۰-۱۰۱). در زمان ناصرالدین‌شاه دگرگونی‌های بنیادین و گسترده‌ای در جامعه صورت پذیرفت که «تأثیر و دست‌اندازی در فرهنگ و سنن ایرانی، مثل لباس و موسیقی در آن دوره دیده می‌شود. در این زمان، فعالیت برای ساختن ساختمان‌های بزرگ شروع شد؛ کاشی‌ها با مضامین مذهبی و غیر مذهبی در تزیینات این ساختمان‌ها به کار برده می‌شد و سازندگان کاشی‌ها از تکنیک ساخت سرامیک‌های قدیمی و موزاییک‌هایی با نقاشی‌های لعاب‌دار براق استفاده می‌کردند» (کلوستر، ۱۳۹۱: ۵۷۵). در کاشی بناهای قاجاری مانند مساجد شلوغی نقوش، تنوع رنگ بیشتر و ابعاد کاشی‌نگاره‌ها بزرگ‌تر است. فرم بدنه گلدان‌ها، بسیار متنوع و دارای نقوش تزیینی منحصر به فردی هستند (اسپانی و توفیقی بروجنی، ۱۳۹۰: ۴۳). یکی از تشکیلات دوره ناصرالدین‌شاه ایجاد واحدی به نام «بناخانه و فخارخانه» بود که ریاست کار بنایی آن با «محمدابراهیم امین السلطان» پدر علی‌اصغر خان اتابک بود؛ ناصرالدین‌شاه خود شخصاً بر کار ساخت ساختمان‌ها در این دوره نظارت داشت و همیشه به بناها سرکشی می‌کرد و با کارگزاران بناها گفتگو می‌کرد. «فخارخانه» معمولاً به محل ساخت سفال گفته می‌شود، اما به نظر می‌رسد در اینجا منظور از «فخارخانه» کارگاه‌های کاشی‌سازی همایونی است. قطعاً حجم انبوه کاشی‌هایی که در بناهای مختلف دوره ناصرالدین‌شاه مصرف می‌شد، نیاز به کارگاه‌های منظمی داشت و افراد گوناگونی به خصوص افرادی که وظیفه آن‌ها طراحی کاشی‌ها بوده است، در این زمینه فعالیت می‌کردند و در «فخارخانه» مشغول به کار بودند» (ریاضی، ۱۳۹۵: ۷۲). «کارگاه‌های کاشی‌سازی به دو شکل ثابت و موقت فعال بوده‌اند؛ کارگاه‌های ثابت معمولاً در محدوده ورودی اصلی شهرهای بزرگ (بیرون دروازه‌ها) یا در نزدیک بازار قرار داشت؛ کارگاه‌های موقت نیز در کنار ساخت‌وسازهای واحدهای بزرگ ساختمانی برپا می‌شد. در شهرهای بزرگ معمولاً کارگاه‌ها و کوره‌های آجرپزی، آهک‌پزی، کاشی‌پزی به شکل ثابت و در بیرون حصار، در نزدیک دروازه‌های شهر قرار داشتند و علت اصلی آن دسترسی آسان به خاک و آب بود. در مواردی نیز کارگاه‌ها در محل‌هایی برپا می‌شدند که به حجم زیاد آجر و کاشی نیاز بود، زیرا جابه‌جایی خاک، کاشی و آجر از محلی به محل دیگر بسیار پرهزینه بود» (رئیس‌زاده، ۱۳۷۵: ۵۱). «جایگاه اصلی کوره‌های آجر و سفال‌پزی از دوره ناصرالدین‌شاه تا اوایل دوره پهلوی در جنوب و جنوب شرقی تهران واقع بوده است» (بیگی، ۱۳۹۲: ۹۰). «در تصویرنگاری کاشی‌ها و تک‌چهره‌های این دوره هنرمند قاجاری فضایی متفاوت با جهان‌بینی هنر ایرانی خلق می‌کنند که فراسوی زمان و مکان است» (اسکارچیا، ۱۳۸۴: ۱۲).

استفاده آگاهانه از نگاره‌های تزیینی برای سطوح بناها و تأثیر هنری آن، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های خاص هنر و معماری در ایران دوره اسلامی است (P. Soucek, ۱۹۹۴: ۱۵۹). «در کاخ، مساجد، بناهای حکومت قاجار، نقوش، طرح‌ها و تزییناتی یافت می‌شوند که کوشش شده از دوره صفوی تقلید شوند» (گودرزی، ۱۳۸۸: ۲۹). کاشی‌کاری در دوره قاجار عموماً «ادامه‌دهنده دوره قبل است، اما از لحاظ کیفیت به دوره صفوی نمی‌رسد. یکی از ویژگی‌های کاشی‌کاری قاجار، جنبه کاربردی بودن آن‌ها در فضاهای معماری است. از این رو، سطوح دیوارها و پشت بغل قوس‌ها، جایگاهی برای پیکرنگاری قاجار بوده است. تمام تصاویر کاشی‌های قاجاری در طرحی با کادری ستاره‌مانند محدود شده‌اند و چهارطرح لچکی با نقوش اسلیمی فیروزه‌ای‌رنگ و برجسته در اطراف ستاره دیده می‌شود. کادر

بیرونی این کاشی‌ها معمولاً مستطیل و مربع بوده و در مواردی از کادر بیضی استفاده شده است» (نیری شکاری و طاووسی، ۱۳۸۷: ۱۴۹).

«کاشی‌کاری قاجار برخلاف دوره‌های قبل محدود به بنای مساجد، مزارها و خانقاه‌ها نماند، بلکه در کاخ و عمارت‌های اعیانی و دروازه‌های تزئینی شهرها و نمادهای دولتی نیز به کار گرفته شد؛ همچنین در کاشی‌کاری این عصر از درهم آمیختن طرح‌های سنتی با شمایل‌نگاری و تصویرسازی واقع‌گرایانه جدید استفاده و نوعی سرزندگی و حیات تازه به کاشی‌کاری دوره قاجار داده شد» (فریه، ۱۳۷۴: ۲۹۱). در مورد کاشی‌های منقوش دوره قاجار «گذار» معتقد است «اغلب ناچیز و از نظر هنری چیزی جز تقلید ناقص و نامناسب از کارهای گذشته نمی‌باشند» (گذار، ۱۳۶۷: ۴۶۲).

«کاشی نگاره‌های هفت‌رنگ در بناهای قاجاری با تنوعی خاص در مناطق مختلف چون تهران، شیراز و اصفهان تصویر آشکاری از هویت این دوره را به نمایش گذاشته‌اند. در شیراز نیمه اول قرن ۱۴هـ ق بار دیگر نقاشی روی کاشی توسط هنرمندان مکتب‌ندیده غیر درباری احیا شد و علاوه بر خانه‌های طبقه اشراف در میان خانه‌های عموم و طبقه متوسط جامعه رواج یافت که اکنون از آن تحت عنوان مکتب «کاشی‌نگاری شیراز» یاد می‌شود. نقاشی‌های این مکتب اگرچه خام‌دستانه‌تر از تهران به نظر می‌رسد، اما به نوعی احیاگر مبانی ملی، مذهبی و سنتی است و مضامین آن مورد علاقه و خواست مردم است و ملغمه‌ای از داستان‌های شاهنامه، مذهبی و عامیانه و روایات مقدس مذهبی به همراه نقوش گل و مرغ است» (قاسمی، عرب‌بیگی، ۱۳۸۹: ۶۱).

بیشتر آرایه‌های مورد استفاده در «تزئین ورودی بناهای شاخص دوره قاجار ریشه در فرهنگ باستانی یا اسلامی دارند» (افرادی، ۱۳۹۴: ۹۷). در دو سوی ورودی بعضی از خانه‌ها، «عناصر و شکل‌های تزئینی مختلفی از جمله ستون‌ها یا نیم‌ستون‌های تزئینی، طاق‌نماهای نیم‌دایره‌ای شکل و یا پنجره‌های هلالی و سنتوری و تخت به چشم می‌خورد» (سلطان‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۰۲). «در موضوعات کاشی‌کاری این دوره تحولات نسبی به وجود می‌آید و نقوش تزئینی در دوره قاجار شامل اشکال هندسی، ختایی، گل‌فرنگی (لندنی)، مناظر شکارگاه، گلدان‌های پرگل و مرغ، تصاویر شیر و خورشید و فرشتگان از نقش‌های اصلی به کار رفته در تصاویر است. جنبه‌های طبیعت‌گرایانه نقش و نگاره‌ای این دوره همراه بارنگ‌های تند، فضایی متفاوت از دوره‌های قبل ایجاد می‌کند» (آیت‌اللهی، ۱۳۸۰: ۳۹۹). «در طراحی روی کاشی‌ها شاخ و برگ‌های زمخت، دسته‌های گل رز داخل گلدان‌های گل جای طرح‌های اسلیمی و ختایی را گرفت» (رسولی، ۱۳۸۴: ۱۳۳). «در این راستا نه تنها رنگ‌بندی، بلکه شیوه رنگ‌گذاری، طرح و نقش‌ها نیز طبیعت‌گرایانه است و در این حالت تصاویر از ماهیت تجریدی خود خارج می‌شوند» (جمالی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۷). «رابطه میان هندسه، کیهان‌شناختی و نمادگرایی سبب می‌شود که طراحان بخشی از معانی را در طرح‌ها بگنجانند؛ بسیاری از هنرمندان از این مفاهیم مطلع بوده‌اند. طرح‌های هندسی، شبکه‌های هندسی به واحدهای مشخصی تقسیم و با توالی و نظم تکرار می‌شوند» (رضایی انور، ۱۳۹۹: ۱۱۶). کاشی‌های این دوره از نظر ابعاد، اندازه و ساخت از جمله ممتازترین کاشی‌ها در طول تاریخ ایران محسوب می‌شوند (آیت‌اللهی، ۱۳۷۶: ۱۳۹). این موارد نشان از اهمیت هنر کاشی‌کاری در دوره قاجار برای تزئینات بنا بوده و با مطالعه کاشی‌های استفاده شده در

دیوارها و سردرهای عمارات مشخص می‌شود بیشتر کاشی‌های دارای تصویر حایز اهمیت بوده و پرکاری نقش در کاشی مهم است؛ کاشی‌های کف بناها و عمارات به علت سادگی و استفاده در کل بنا که بیشتر فضا با فرش پوشیده می‌شد، درجه‌ای از اهمیت کاشی دیوار که در دیدرس بوده، نداشته است.

تصویر ۱. کارگاه کاشی‌پزی سنتی ایرانی، شهر: نطنز، سال: ۲۰۱۶. م، (Riazi, 2019: ۶۳).

۲.۲. مطالعه مؤلفه‌های طرح کاشی‌های مدرن در دوره ناصرالدین‌شاه قاجار در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن

کاشی‌های معرفی‌شده دوره قاجار در موزه ویکتوریا و آلبرت انگلستان؛ به «کاشی‌های مدرن» در دنیا معروف شده‌اند و ویژگی‌های ظاهری سبک دوره مدرن را در سادگی و تزئین محدود بازتاب می‌دهند و دارای انسجام بصری خاصی هستند و نشان از همبستگی هنر و زندگی در دوره قاجار دارند. این کاشی‌ها با ساختار اصولی دارای شاخصه اصلی سادگی در طرح و نقش در کنار تزئین بوده و فاقد تزئینات بی‌قاعده و بدون انسجام و پرکار هستند و همان شاخصه تزئینی بودن را دارند و نقوش را تخت و به صورت اصولی و منسجم نشان می‌دهند. اضافه شدن قاب در داخل قاب کاشی و نظم بخشیدن به نقوش از ویژگی‌های دیگر این کاشی‌ها است. شاخصه‌های مهم این کاشی‌ها کادربندی، تزئینات محدود و قاعده‌مند و محدود بودن رنگ و طرح است که این کاشی‌ها را در این دوره متفاوت کرده است. «این کاشی‌های رنگارنگ در سال ۱۸۷۶ م که امروزه در موزه ویکتوریا و آلبرت^۱ که در گذشته به نام موزه سوت کنسینگتون^۲ شناخته می‌شد، نگهداری می‌شود. طبق نوشتار موزه از تهران خریداری شده است. «رابرت مرداک اسمیت» نماینده موزه، مجموعه بزرگی از خرید صد و پنجاه و چهار «کاشی مدرن» را از تاجر هنری به نام «ژول ریچارد» خبر می‌دهد و این مجموعه را به عنوان «مجموعه‌ای بی‌نظیر از صد کاشی مدرن» معرفی می‌کند. این کاشی‌ها با کاربرد متفاوت استفاده در تزئین کف و دیوار در «بایگانی موزه V&A، در تاریخ ۹ ژوئیه ۱۸۷۵» ثبت شده است. ژول ریچارد کاشی‌ها را در بیست و پنج گروه در انواع همسان یعنی شبیه به هم و ترکیبی تقسیم کرد؛ این گروه‌ها سبک‌های متفاوت کاشی دوره قاجار را نشان می‌دادند. «اسلوب نقش‌پردازی گل‌های هم‌خانواده رز چینی که بر چینی‌آلات و سرامیک‌ها نقش بسته بود و حتی طرح ایکات ابریشمی» که طیف متنوع و زیبایی از کاشی‌های استفاده‌شده در معماری داخلی بناها و عمارات دوره قاجار را نشان می‌داد. این طیف‌ها از الگوهای هندسی، تکرارهای ترنجی، منظره سازی، ترکیب‌بندی‌های معماری، دسته‌های گل رز، گلدان بزرگ پرگل متنوع تفکیک شده

است. در سال ۱۹۵۱ م، هفت کاشی از این مجموعه کاشی‌های هفت‌رنگ به موزه سفال‌ها در استوک-ترنت منتقل شد. [url1](#)

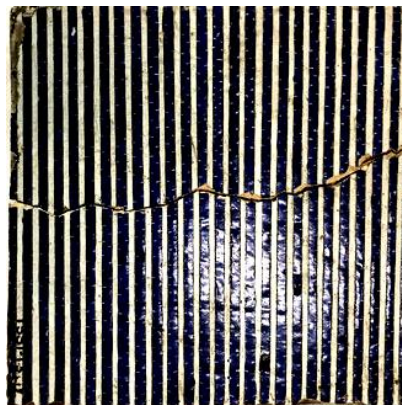
مطالعه کاشی‌های استفاده شده در کف بنای ساختمان‌های دوره قاجار مشخص می‌کند این کاشی‌ها دارای طرح‌های ساده‌تری از کاشی‌های پرنقش‌ونگار این دوره که در تزیینات سردر و دیوارهای بناها به کار رفته بوده و از سادگی، محدودیت رنگ و طرح برخوردارند و به علت پرهیز از شلوغی، عنوان «کاشی‌های مدرن» به آن‌ها داده شده و با کاشی‌های جدید عهد قاجار در این دوره در تضاد است. تکرار یک نقش نیز از ویژگی‌های دیگر در نقش این کاشی‌هاست؛ این کاشی‌ها دارای طرح‌های ساده در طرح و چند رنگ محدود بوده و گاهی دارای لچکی با حاشیه مربع بوده و در تضاد با کاشی‌های پرنقش‌ونگار با طرح‌های پر کار گل و گلدان، منظره و بنا، و رزهای قاجاری بوده است. مشخص نیست که این کاشی‌ها برای کناره کف زمین در حاشیه دیوارها استفاده شده یا فقط برای استفاده در کف زمین بنا طراحی و استفاده شده‌اند؛ همچنین هنرمندان این آثار گمنام بوده و درکتب و مقالات نه به این نوع تفکیک کاشی‌ها و نه هنرمندان سازنده آن‌ها اشاره‌ای نشده است. این کاشی‌ها دارای فضاهای خالی، نقوش و رنگ‌گزینی محدود بوده و بسیار مورد سلیقه امروزی هستند. تصاویر کاشی‌ها به صورت برخط از سایت موزه ویکتوریا و آلبرت بارگیری شده است.

۲.۳. ساختارشناسی کاشی‌های ساده تک‌رنگ قاجار

تصویر ۲. کاشی کف، یادآور ستاره‌های هشت‌پر؛ تهران، ایران، ۱۸۷۰-۱۸۵۰ م، طول ۲۳/۱ عرض ۲۳/۳ عمق

۱/۸ سانتی‌متر. [URL1](#)

تصویر ۳. کاشی کف زمین، تهران، ۱۸۷۰-۱۸۵۰ م، لعابدار، هنرمند نامشخص، این کاشی یکی از زیباترین کاشی‌های مجموعه است؛ دارای نقش منظم هندسی، ساده به رنگ سرمه‌ای و با راه‌های آبی تیره، طول 23/1 عرض 23/3 عمق 1/8 سانتی‌متر، از مدرن‌ترین کاشی‌های موزه بوده و از میانه شکسته و مرمت شده

است. [URL1](#)

تصویر ۴. کاشی کف زمین، تهران، ۱۸۶۰-۱۸۵۰ م، محل تولید: تهران، لعابدار، طرح زیگزاگی شکل هفت و هشت و آبی‌رنگ تقلیدی از بافته‌های ابریشمی ایکات، این کاشی یکی از مجموعه‌ای چهارتایی است. اندازه

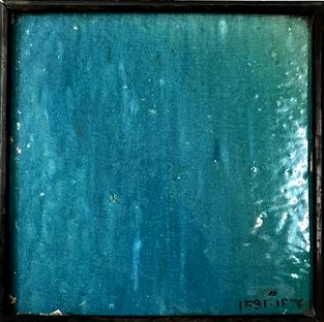

طول 23/1 عرض 23/3 عمق 1/8 سانتی‌متر، هنرمند نامشخص [URL1](#)

طیف اول: کاشی‌های ساده برای استفاده و تزیین کف اتاق یا بنا در یک عمارت به کار می‌رفته است و دارای طرح و رنگ متنوعی نبوده و از یک یا دو رنگ محدود در تزیین آن استفاده شده است. این کاشی از سادگی طرح و نقش برخوردار بوده و دارای خصوصیات ساده و آرایش مینیمال است و بیشتر از سایر کاشی‌ها مورد توجه قرار گرفته است. مهم‌ترین نوع کاشی‌ها این طیف تک‌رنگ بوده و یا با استفاده از رنگ‌های محدود و خنثی در تم ملایم به سادگی و بدون پیچیدگی‌های طرح استفاده شده است و سادگی طرح و رنگ شاخصه اصلی طیف اول است. در این کاشی‌ها سادگی و ظرافت در کنار یکدیگر قرار داشته و بسیار مورد توجه است. این کاشی‌ها بدون نقش مشخص بوده و با یک رنگ آبی ساده، آبی تیره با سفید به کاشی «ابر و باد» معروف است. اندازه آن مربع بوده و به اندازه ۱/۲۳ سانتی‌متر طول، ۳/۲۳ عرض و ۱/۸ سانتی‌متر عمق و سائیزی استاندارد و یک‌سان برای کاشی‌های کف در دوره قاجار شناخته می‌شود. این کاشی‌ها با طرح پارچه‌های ایکات دارای قرابت طرح و نقش بوده است. «قدمت پرده ایکات» (دارایی) به اواخر دوره قاجار بازمی‌گردد. طرح پارچه محرمات با نقش لوزی (نماد خورشید) است که به این نوع پارچه با طرح‌های محو پارچه قوس و قزحی نیز می‌گویند. تکنیک بافت آن چهار وردی است و رنگ‌های به کار رفته در بافت عبارت‌اند از: آبی، لاجوردی، سبز، صورتی، سفید و گلی (خضری و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۳). یکی از نمونه‌های جالب پارچه‌های یزدی «دارایی» است که در لاتین به آن ایکات (ikat) می‌گویند و یزدی‌ها به آن دارایی می‌گویند؛ زیرا در قدیم کالایی بسیار نفیس بوده و هرکس این پارچه را داشت، می‌گفتند دارایی و مال و ثروت دارد و به همین سبب به آن دارایی می‌گفتند (ابراهیمی، آذر زاده، ۱۳۹۲: ۴۷). دست‌بافته‌های ایکات منسوجات طرح‌داری هستند که با گره زدن و مقاوم ساختن در برابر رنگ کردن تار یا رنگ کردن تار قبل از بافتن تولید می‌شود. ایکات الگوی یک استاد با هندسه‌ای شناخته شده است که در آن خطوط و رنگ‌ها به طرز پیچیده‌ای درهم‌تنیده می‌شوند و

پیچیدگی‌های تصاویر و اشکال را به وجود می‌آورند (کلاک، ۱۴۳۲: ۲۰۳). بروز و ظهور اشکال هندسی در ایکات یزد به صورت لوزی است همراه بارنگ‌های قرمز، سبز و گاهی آبی که در طرح ابر و باد که یک طرح راه‌راه است، این رنگ‌ها از تنوع بیشتری برخوردارند (شفیعی، قاضی‌زاده، ۱۴۰۱: ۴۱). از بافته‌های زنان یزد شعربافی (دست‌بافی) است که انواع آن متنوع و عبارت‌اند از: ترمه، زری‌بافی، مد، دستمال، مخمل، دارایی، چادرشب، قناریز و دندانی (حاجی شریفی، ۱۳۶۳: ۷۹). ایکات یکی از منحصربه‌فردترین پارچه‌های جهان است که روش بافت و نقش‌اندازی آن با دیگر پارچه‌ها متفاوت است. ایکات فقط یک پارچه و یا بافته برای پوشش روزمره نیست، بلکه در فرهنگ‌های مختلف کارکردهای مختلف و متنوعی از قبیل استفاده در مراسم مذهبی، جشن‌ها و اعیاد، لباس روزمره و تزیینات را به خود اختصاص داده است (شفیعی، قاضی‌زاده، ۱۴۰۰: ۲۹). مافی تبار معتقد است: «این نوع رنگ‌آمیزی یادآور پارچه‌های دارایی یزدی است که با تکرار صورت‌هایی شبیه به پیکان به ایکات شعله‌سان شهرت دارند. درباره پارچه محرمات با نقش شعله‌سان آنکه این‌گونه از منسوجات در قالب ترکیب دو رنگ آبی - سفید رواج ویژه‌ای در آن عصر داشته است. این انواع در نگاره‌های هزار و یک شب معمولاً در قالب زیرانداز نمود دارد، دورتادور خانه برای نشیمن افراد پهن می‌شد تا سهولت نشستن و امکان استراحت بیشتر روی قالی را فراهم آورده و از فرسودگی زود هنگام جلوگیری نماید» (مافی‌تبار، ۱۴۰۱: ۷۶). طرح کاشی شماره ۴ با طرح بافته‌های ایکات یا دارایی در یزد که قدمتی طولانی دارد، مشابه است.

بیشتر کاشی‌های یافت شده با این سایز مشابه بوده و امروزه در دسترس هستند. مطالعه ویژگی‌های کاشی بدون طرح و نقش در جدول شماره (۱) خلاصه و جمع‌بندی می‌شود.

جدول ۱. ویژگی‌های کاشی‌های طیف اول، کاشی‌های ساده برای کاربرد کف. منبع: نگارنده.

دوره	سال	ویژگی غالب	علائم و نشانه‌ها	جنس	ابعاد	تصویر
قاجار	۱۸۵۰- ۱۸۷۰ تهران	بدون نقش و رنگ کاشی کف	بدون هیچ نقشی آبی ساده	کاشی لعاب‌دار	23/1 طول عرض 23/3 عمق 1/8	
قاجار	۱۸۵۰- ۱۸۷۰ تهران	بدون نقش ساده کاربرد کف	راه‌راه سفید و آبی تیره	کاشی لعاب‌دار	23/1 طول عرض 23/3 عمق 1/8	

	کاشی	زیگزاگ	بدون	۱۸۵۰-	قاجار
	لعب‌دار	هفتی	نقش	۱۸۶۰	
	عمق 1/8	هشتی سفید و آبی دارای قربت طرح با طرح بافته ایکات یا دارایی	ساده کاربرد کف	تهران	

ابعاد کاشی‌ها یک‌سان، بدون نقش و لعب‌دار بوده و در یک محدوده زمانی مشخص در تهران برای تزیین کف بنا استفاده می‌شده است. در بسیاری از نقاشی‌های دوره قاجار از این نوع طرح مشابه پارچه‌های ایکات تصویر ۴، برای تزیین فضای زمین استفاده شده است. تصویر (۵)؛ در کتاب «*Royal Persian Painting*» در صفحه ۱۹۶ نوشته شده است: «محمدقلی خان رئیس ایل قشقایی (رئیس چند قبیله ایلپاتی) از استان فارس بود؛ او یک خنجر نگین‌دار را حمل می‌کند و شمشیری که در غلاف قرار داده شده است و خود دو زانو روی زیراندازی مشابه کاشی دوره قاجار نشسته است». در تصاویر ۵ الی ۹ این نقش‌بافته آبی و سفید ایکات در تصاویر نقاشی دوره قاجار به صورت طرح مشابه با کاشی شماره ۴ دیده می‌شود.

تصویر ۵. پرتوهای از محمدقلی خان قشقایی ایلخانی، فارس، منسوب به میرزا بزرگ شیرازی، احتمالاً شیراز، حدود ۱۸۵۳ م، رنگ و روغن روی بوم، ۹۴ × ۱۱۴ سانتی‌متر، مجموعه خصوصی. امضا به خط نستعلیق: گوشه سمت راست بالا، محمدتقی خان ایلخانی فارس. (Raby and others, 1998:250).

تصویر ۶. شاهزاده اردشیرمیرزا، شاعر و فرماندار، امضا ابوالحسن غفاری، تهران تاریخ ۱۲۶۹ هـ ق / ۵۳ - ۱۸۵۲ م، آبرنگ مات روی کاغذ، ۳۰ / ۵ × ۴۳ / ۲ سانتی‌متر، مجموعه هاشم خسروانی قاجار. Raby and others, 1998:250).

تصویر ۷. محمودخان ملک‌الشعرا صبا، ۱۲۷۹ هـ ق، عنوان: استنساخ، آبرنگ روی کاغذ، ۳۵ / ۲۸۵ سانتی‌متر، محل [URL](#) نگهداری: کاخ موزه گلستان شماره اموال: ۸۶۷۰.

تصویر ۸. هزار و یک شب، جلد ۱، ابوالحسن غفاری، آبرنگ، ۱۸ × ۳۲ سانتی متر، کتابخانه کاخ گلستان. (ذکا، ۱۳۸۲: ۱۲۲).

تصویر ۹. زوج روی پارچه ایکات با خوراکی، هنرمند نامشخص، اواسط قرن ۱۹ م، نقاشی آبرنگ روی کاغذ به صورت دایره، قطر ۲۲۵ میلی متر. [URL3](#)

۴.۲ ساختارشناسی کاشی‌های هندسی با طرح و رنگ مشخص

طیف دوم: در کاشی‌های طیف دوم استفاده از رنگ‌های دارای طیف رنگی یک‌سان دیده می‌شود که به سادگی در کنار هم چیدمان شده‌اند. دسته دیگری از کاشی‌های طیف دوم استفاده از هندسه طرح و فضای سفید و دارای دورگیری با رنگ تیره است. برخی عناصر تزئینی در آن دیده می‌شود و استفاده از فضای خالی و سفید از ویژگی‌های اصلی آن است. در این کاشی‌ها فرم از عملکرد پیروی می‌کند. استفاده از عناصر محدود بصری و طرح‌های هندسی، دیتیل‌های واضح فرمی ساده از ویژگی‌های این طیف کاشی‌های کف بنا است. این کاشی‌های از نظر فضای بصری بسیار آرامش‌بخش بوده و بارنگ‌های روشن و ساده سبک خاصی را در دوره قاجار ایجاد کرده است. در برخی موارد هندسه طرح بیشتر شده و یک نقش در کاشی دیگری ادامه پیدا می‌کند.

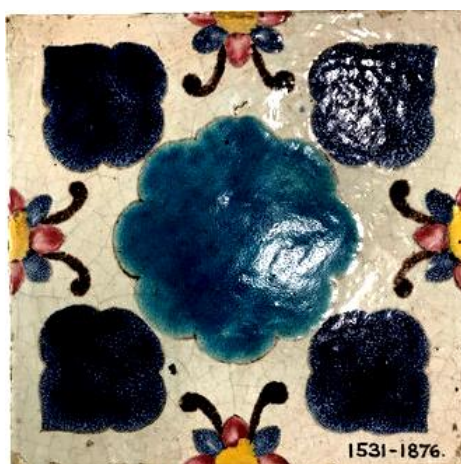

تصویر ۱۰. کاشی کف زمین، تهران، ۱۸۷۰-۱۸۵۰ م، لعاب‌دار، هنرمند نامشخص، با طرح نیم‌ستاره، روی زمینه سفید با ستاره‌های تکرارشونده در چهارگوشه، طول ۲۳/۲، عرض ۲۳/۱، عمق ۳/۱ سانتی‌متر. [URL1](#)

در این کاشی‌ها تنوع رنگی در استفاده از تیرگی و روشنی برای فضای خالی محدود بوده و رنگ سفید در آن در فضای خالی قابل مشاهده است. این کاشی‌ها اغلب بدون نقش و خطوط، با نقوش هندسی و دارای نظم ساختاری در فضای محدود کاشی بوده است. دورگیری با رنگ آبی تیره یا سیاه در قلم‌گیری دور طرح‌های ساده و محدود دیده می‌شود. ویژگی ساختاری کاشی‌های هندسی در جدول شماره (۲) خلاصه می‌شود.

تصویر ۱۱. کاشی کف زمین، لعاب‌دار، تهران، ۱۸۷۰-۱۸۵۰ م، هنرمند سازنده: ناشناخته، چندرنگ و رنگ سفید، طول ۲۳/۶، عرض ۲۳/۳، عمق ۱/۷ سانتی‌متر، طرح تابشی با ستاره چهارگوش روی زمینه سفید، الگوی تکراری از ستاره‌ها و هشت‌ضلعی‌ها در هنگام اتصال به یکدیگر. [URL1](#)

تصویر ۱۲. کاشی کف زمین، تهران، ۱۸۷۰-۱۸۵۰ م، لعاب‌دار، هنرمند ناشناخته، طرح تابشی با طرح گل آبی رنگ فیروزه‌ای در مرکز، چهار شکل در اطراف و گل‌های زرد و قرمز در اطراف که با کاشی کناری کامل می‌شود، طول:

عرض: ۲۳/۱ سانتی‌متر، عمق: ۱/۳ سانتی‌متر. [URL1](#)

تصویر ۱۳. کاشی کف زمین، تهران، لعاب‌دار، ۱۸۵۰ تا ۱۸۷۰ م، کاشی چهار رنگ در زمینه تیره با ستاره قرمز مرکزی، دایره‌های زرد در گوشه در کنار یکدیگر یک دایره زرد را تشکیل می‌دهند. طول: ۲۳ سانتی‌متر، عرض: ۲۳/۲

عرض: ۱/۵ سانتی‌متر. عمق: ۱/۵ سانتی‌متر. [URL1](#)

تصویر ۱۴. کاشی شطرنجی با مربع‌های موازی به رنگ‌های آبی فیروزه‌ای، زرد و سفید، سرمه‌ای، ۱۸۵۰-۱۸۷۰ م،

طول: 23/4، عرض: 23/2، عمق: 2 سانتی‌متر، [URL](#)

جدول ۲. ویژگی‌های کاشی‌های طیف دوم، با نقوش هندسی ساده. منبع: نگارنده.

دور ه	سال	ویژگی ی غالب	علائم و نشانه‌ها	جنس	رنگ	ابعاد	تصویر
قاجا ر	۱۸۵۰ - ۱۸۷۰ تهران	ساده هند سی مدرن مربعی	نقش هندسی	کاشی لعاب‌دا ر	محدود د چهار رنگ	طول: 23/4، عرض: 23/2، عمق: 2 سانتی‌متر	
قاجا ر	۱۸۵۰ - ۱۸۷۰ تهران	ساده هند سی مدرن مربعی	نقش هندسی	کاشی لعاب‌دا ر	محدود د چهار رنگ	طول: 23/4، عرض: 23/2، عمق: 2 سانتی‌متر	
قاجا ر	۱۸۵۰ - ۱۸۷۰ تهران	ساده هند سی مدرن مربعی	نقش هندسی	کاشی لعاب‌دا ر	محدود د چهار رنگ	طول: 23/4، عرض: 23/2، عمق: 2 سانتی‌متر	
قاجا ر	۱۸۵۰ - ۱۸۶۰ تهران	ساده - مدرن	نقش هندسی قرینه نقش مرکزی	کاشی لعاب‌دا ر	محدود د چهار رنگ	طول: 23 سانتی‌متر، عرض: 23/2 سانتی‌متر، تر، عمق: 1/5 سانتی‌متر	

	<p>طول: 23/2 سانتی م تر، عرض: 23/1 سانتی م تر، عمق: 1/3 سانتی متر</p>	<p>محدود د چهار رنگ</p>	<p>کاشی لعابدا ر</p>	<p>نقش هندسی قرینه نقش مرکزی</p>	<p>ساده - مدرن</p>	<p>۱۸۵۰ - ۱۸۷۰ تهران</p>	<p>قاجا ر</p>
	<p>طول: 23/2 سانتی م تر، عرض: 23/1 سانتی م تر، عمق: 1/3 سانتی متر</p>	<p>محدود د چهار رنگ</p>	<p>کاشی لعابدا ر</p>	<p>نقش هندسی دارای تقسیم بندی ستاره ای قاب بندی نظم تصویر</p>	<p>ساده هندسی مدرن</p>	<p>۱۸۵۰ - ۱۸۷۰ تهران</p>	<p>قاجا ر</p>
	<p>طول ۲۳/۲، عرض ۲۳/۱، عمق ۳/۱ سانتی متر</p>	<p>محدود د چهار رنگ</p>	<p>کاشی لعابدا ر</p>	<p>نقش هندسی دارای تقسیم بندی ستاره ای قاب بندی نظم تصویر</p>	<p>ساده هندسی مدرن</p>	<p>۱۸۵۰ - ۱۸۷۰ تهران</p>	<p>قاجا ر</p>
	<p>۲۰/۸ × طول ۲۱/۷ × عرض عمق ۱/۹ سانتی متر</p>	<p>محدود د چهار رنگ</p>	<p>کاشی لعابدا ر</p>	<p>کاشی کف لعابدار طرح مرکزی چهار ورق آبی فیروزه ای نوک تیز با خطوط مورب زرد، روی زمینه سفید، از مجموعه پنج کاشی، تهران، ایران، ۱۸۵۰-۱۸۶۰</p>	<p>ساده هندسی مدرن</p>	<p>۱۸۵۰ - ۱۸۶۰ تهران</p>	<p>قاجا ر</p>

تصویر ۱۵. کاشی لعاب‌دار رنگارنگ، رنگ‌های صورتی، زرد، سبز، فیروزه‌ای، آبی کبالت و قهوه‌ای منگزی، تهران، ایران، ۱۸۵۰-۱۸۷۰ م، کاشی طرح حاشیه‌ای با گل و نقش مروارید (تقلید از نقش گل روی چینی) بر روی زمینه سفید، ابعاد: طول:

10/5 سانتی متر، عرض: ۱ / ۲۱ سانتی متر، عمق: ۱/۷ سانتی متر

[URL1](#)

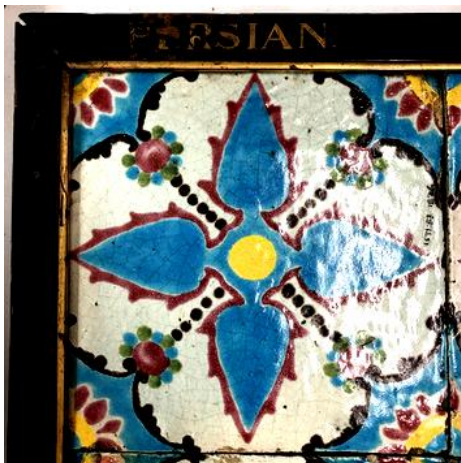

تصویر ۱۶. کاشی لعاب‌دار رنگارنگ، رنگ‌های زرد، صورتی، آبی فیروزه‌ای، مشکی منگزی لعاب‌دار، کاشی کناره تهران، ایران، ۱۸۵۰-۱۸۷۰ م. ابعاد طول: ۱۱/۵ سانتی متر، عرض: ۲۳/۴ سانتی متر، عمق: ۱/۸ سانتی متر.

[URL1](#)

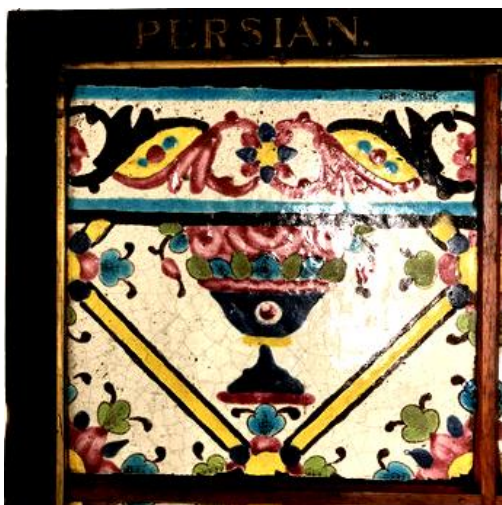
تصاویر کاشی‌های شماره ۱۵-۱۶ در کاشی‌های کنار کف یا کاشی کناره هستند که با زمینه گل و بوته تزئین شده و دارای رنگ‌های متنوع است. ابعاد این کاشی‌ها مستطیل‌های کشیده است و عرض آن کم است. طیف سوم: این کاشی‌ها در زمره کاشی‌های تزئینی دیواری قرار می‌گیرند و نقش گل چهارپر و نقوش گلدانی است که در برخی موارد با نقوش هندسی ترکیب شده‌اند و در این دسته‌بندی تنها می‌توان کاشی‌های طیف اول را با رنگ‌های محدود و هندسی مشخص کرد و کاشی‌های طیف دوم و سوم از سادگی طرح و نقش مانند طیف اول برخوردار نبوده و دارای جزئیات بیشتری هستند و برای دیوار نیز به کار می‌روند. در کاشی‌های طیف سوم، طرح و نقش محکم‌تر بوده و از تنوع رنگی و جزئیات بیشتری برخوردار است. در این کاشی‌ها نقوش هندسی با طرح گل و گلدان به کاشی‌ها اضافه شده و بر جزئیات بیشتر از دو طیف دیگر تأکید شده است. در این کاشی‌ها «طرح گلدانی» و

«گل رز» در پیروی از کاشی‌های این دوره و نقوش روی ظروف چینی قابل مشاهده است. این کاشی‌ها دارای قاب سیاه‌رنگ بوده و از طرف موزه قاب‌بندی شده و روی آن کلمه «پرشیا» ایران با رنگ طلایی دیده می‌شود. در این طیف کاشی، عناصر تزئینی به چشم می‌خورد. در این کاشی‌ها فرم‌های گل و گلدان در لوزی‌هایی ساده کادربندی شده و جزییات مورد توجه هنرمند قرار گرفته است. این موارد در جدول شماره (۳) خلاصه می‌شود.

تصویر ۱۷. کاشی کف زمین، تهران، ۱۸۷۰-۱۸۵۰ م، لعاب‌دار، هنرمند نامشخص، کاشی با طرح تابشی با ستاره چهارگوش روی زمینه سفید با الگوی تکرار در هنگام اتصال کاشی‌ها به یکدیگر، طول ۲۳، عرض ۲۳/۵، عمق ۲/۴

سانتی‌متر. [URL1](#)

تصویر ۱۸. کاشی کف زمین، تهران، ۱۸۷۰-۱۸۵۰ م، لعاب‌دار، هنرمند نامشخص، طرح کاسه‌ای با گل رز، ایران احتمالاً تهران یا شیراز، رنگ‌ها: سفید، صورتی، فیروزه‌ای، کبالت و قهوه‌ای تیره، لعاب‌دار، ابعاد: طول: قاب ۴/۴۷ سانتی‌متر از هر ۴ کاشی، عرض: قاب ۴/۴۷ سانتی‌متر از هر چهار کاشی، عمق: قاب ۴/۷ سانتی‌متر. [URL1](#)

تصویر ۱۹. کاشی کف زمین، تهران، ۱۸۷۰-۱۸۵۰ م، لعاب‌دار، هنرمند نامشخص، طرح کاسه‌ای با گل رز، ایران احتمالاً تهران یا شیراز، رنگ‌ها: سفید، صورتی، فیروزه‌ای، کبالت و قهوه‌ای تیره، لعاب‌دار، ابعاد: طول: قاب ۴/۴۷ سانتی‌متر از هر چهار کاشی، عرض: قاب ۴/۷ سانتی‌متر از هر چهار کاشی، عمق: قاب ۴/۷ سانتی‌متر. URL1 جدول ۳. ویژگی کاشی‌های طیف سوم، با نقش هندسی و گلدان با جزییات. منبع: نگارنده.

دوره	سال	ویژگی غالب	علائم و نشانه‌ها	جنس	رنگ	ابعاد	تصویر
قاجار	۱۸۷۰-۱۸۵۰	دارای قاب‌بندی بیشتر دارای جزییات	نقش هندسی قاب‌بندی نظم تصویر	کاشی لعاب‌دار	تنوع طرح و رنگی بیشتر	طول: قاب ۴/۴۷ سانتی‌متر از هر چهار کاشی، عرض: قاب ۴/۷ سانتی‌متر از هر چهار کاشی، عمق: قاب ۴/۷ سانتی‌متر	
قاجار	۱۸۷۰-۱۸۵۰	دارای قاب‌بندی بیشتر دارای جزییات	نقش هندسی قاب‌بندی نظم تصویر	کاشی لعاب‌دار	تنوع طرح و رنگی بیشتر	طول: قاب ۴/۴۷ سانتی‌متر از هر چهار کاشی، عرض: قاب ۴/۷ سانتی‌متر از هر چهار کاشی، عمق: قاب ۴/۷ سانتی‌متر	

	از هر چهار کاشی، عمق: قاب ۴/۷ سانتی متر						
	طول: قاب ۴/۴۷ سانتی متر از هر چهار کاشی، عرض: قاب ۴/۴۷ سانتی متر از هر چهار کاشی، عمق: قاب ۴/۷ سانتی متر	تنوع طرح و رنگی بیشتر	کاشی لعاب دار	نقش هندسی قاب بندی نظم تصویر	دارای قاب بندی رنگ بندی بیشتر دارای جزئیات	-۱۸۵۰ ۱۸۷۰ تهران	قاجار

بدنه کاشی های دوره قاجار معمولاً به دو گونه «کاشی جسمی» و «کاشی گلی» ساخته شده اند؛ مواد کاشی جسمی نرمه سنگ قلوه رودخانه ای (سنگ چخماق)، نرمه شیشه و گل سرشوی است و کاشی گلی از مقدار زیادی گل رس به دست می آید. در این شیوه ابتدا خشت کاشی جداگانه، پخته و بعد به آن لعاب زده می شده است (ماهرالنقش، ۱۳۹۴: ۴۲). کاشی پزی و کاشی کاری از حرفه ها و هنرهای اصیل و کهن ایران زمین بوده است. در گذشته آموزش این حرفه به شیوه استاد و شاگردی بود و همه مراحل یادگیری در محضر استاد و در کارگاه انجام می گرفت. به همین سبب، ضرورتی برای مکتوب کردن رمز و راز این حرفه در میان نبود، اما اکنون آن نظام آموزش منسوخ شده و از پدید آوردندگان آن همه آثار کاشی کاری جز اندک نمونه هایی بر دیوارهایی قدیمی کمتر نام و نشانی به جا مانده است (مکی نژاد، ۱۳۸۸: ۸۰). نصب کاشی های این دوره در نوشته های مکتوب ذکر نشده است. با توجه به پشت کاشی ها که در تصاویر ۱۷ الی ۱۹ مشاهده می شود، کاشی ها دارای بست یا حالت گرفت و گیر برای نصب بوده است.

	<p>زیگزاگ هفتی هشتی سفید و آبی دارای قربت طرح با طرح بافته ایکات یا دارایی</p>	<p>ندارد</p>	<p>با اشعه‌های رنگ</p>	<p>ساده به صورت تکرار</p>	<p>دارد اندک</p>	<p>محدود آبی و سفید تک رنگ یا دورنگ</p>	<p>طیف اول</p>
	<p>دارد هندسی</p>	<p>دارد اندک</p>	<p>تزیین احتمالاً برای حاشیه یا کناره</p>	<p>ساده دارای طرح بندی هندسی یا با نقش</p>	<p>اندک به هندسه در کار توجه شده است.</p>	<p>دارای دو یا سه رنگ مشخص</p>	<p>طیف دوم</p>
	<p>گل و گلدان در ترکیب با نقش اسلیمی</p>	<p>با رنگ‌ها ی تیره تنوع رنگی بیشتر از دو طیف دیگر دارد.</p>	<p>تزیین درگیری قاب بندی ی</p>	<p>طراحی قاعده مند با استفاده از نقوش ایرانی گل و گلدان قاب بندی نظم تصویر</p>	<p>دارای جزیی ات حاشیه کادر</p>	<p>دارای رنگ بند ی متنوع</p>	<p>طیف سوم</p>

با استناد به داده‌های جدول ۴، در روند تکامل عمل‌کردی کاشی‌های این دوره براساس شاخصه‌های تزئینی مشخص می‌شود اگرچه کاشی‌های معروف به مدرن در این دوره دارای تزئین است، ولیکن از اصول ثابت طرح و نقش در کاشی‌کاری این دوره بهره برده و فقط در طیف اول از رنگ‌های ساده و مینیمال برای کاشی‌های کف استفاده شده است. در طیف دوم تنوع رنگی و طرح در عین سادگی بیشتر شده است. طرح‌های هندسی ساده و بارنگ‌های محدود بوده و در کاشی‌های دارای طرح‌های قرینه تنوع طرح و رنگ بیشتر بوده و معمولاً با کاشی‌کناری خویش تکمیل طرح می‌شده است. طیف سوم از جزییات و نقوش بیشتری برخوردار بوده است و به نقش گل و گلدان در دوره قاجار نزدیک‌تر است. نقش گل و گلدان‌های ساده در کادربندی لوزی شکل محدود و اطراف آن با گل و برگ‌هایی تزئین شده است.

۳. نتیجه‌گیری

کاشی‌های معروف به مدرن در «موزه ویکتوریا و آلبرت» دارای تنوع طرح و رنگ بوده و از زیبایی خاصی برخوردارند. این کاشی‌ها در سه طیف بررسی شد و خصوصیات آن مورد بررسی قرار گرفت. طراحی قاعده‌مند با تأثیرپذیری از طرح و رنگ و نقوش ایرانی در این کاشی‌ها قابل مشاهده است. در این کاشی‌ها بر حفظ ارزش‌های زیبایی‌شناسانه و بصری دوره قاجار در طرح و رنگ کاشی‌ها توجه شده و از زیاده‌گویی پرهیز شده است. این کاشی‌ها در سه طیف مورد بررسی قرار گرفت و مشخص شد کاشی‌های طیف نخست بدون طرح و با رنگ‌های محدود یک یا دو رنگ مینیمال‌تر و ساده‌تر از باقی طیف‌ها بوده و از زیبایی بصری بیشتری برخوردارند. در بررسی‌ها مشخص می‌شود کاشی‌های طیف اول جزو طرح‌های مینیمالیستی محسوب و سادگی طرح در آن بیشتر از دو طیف دیگر در طرح و نقش به چشم می‌خورد. در طیف دوم استفاده از نقوش ساده که با کاشی‌های کناری در حاشیه‌ها تکمیل می‌شود و استفاده از رنگ‌های ساده و ابتدایی قابل مشاهده است. بازنمایی نقش‌مایه‌ها و ویژگی‌های و اصول کاشی‌کاری دوره قاجار در طیف سوم در تنوع طرح و رنگ و نقش گل و گلدان بیشتر است. بررسی این کاشی‌ها در هنر کاشی‌کاری دوره قاجار موجبات هم‌آمیزی هنر و زیبایی را فراهم ساخته است. نوع طراحی مینیمال، اجزای ثابت و تأکید بر نقوش تزئینی همه نمودی از بازتاب کاشی‌کاری دوره قاجار در این کاشی‌ها است.

۴. یادداشت‌ها

۱- موزه ویکتوریا و آلبرت: به صورت مختصر V & A (وی ای) در لندن، انگلستان از برترین موزه‌های جهان است که به جهت داشتن ذخایر غنی آثار هنری به عنوان بزرگ‌ترین موزه جهان از نظر هنرهای تزئینی مطرح است. این موزه با بیش از ۶۵ میلیون اشیاء گوناگون در سال ۱۸۵۲ تأسیس گردید و به نام ملکه ویکتوریا و پرنس آلبرت که در جوانی درگذشت، نام‌گذاری شده است.

۲- Kensington یکی از کاخ‌های سلطنتی انگلستان است که در کنسینگتون لندن واقع شده است، این کاخ در دوره‌ای کوتاه موزه لندن Museum of London بوده است. کنسینگتون ساوث یک حوزه پارلمانی بود که مرکز آن منطقه کنسینگتون در غرب لندن بود و یک نماینده پارلمان (MP) آن را به مجلس عوام پارلمان بریتانیا بازگرداند. این کاخ تا به امروز تغییرات زیادی داشته و محل اقامت و یادبود برخی از اعضای خانواده سلطنتی انگلستان بوده است. این بنا وابسته به موزه ویکتوریا و آلبرت لندن است. در موزه ویکتوریا و آلبرت، هنر و طراحی ۳۰۰ سال گذشته، از جمله سرامیک، مبلمان، مد، جواهرات، عکس‌ها، مجسمه‌سازی، منسوجات و نقاشی‌ها نگهداری می‌شود.

منابع

- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. (۱۳۰۶). *المآثر و الآثار*، تهران: چاپ سنگی.
- اسکارچیا، جیان روبرتو. (۱۳۷۶). *هنر صفوی، زند و قاجار*، ترجمه: یعقوب آژند، تهران: مولی.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. (۱۳۷۴). *المآثر و الآثار*، ج ۱، چهل سال تاریخ ایران در دوره ناصرالدین‌شاه، به کوشش ایرج افشار، تهران: اساطیر.
- افرادی، کاظم. (۱۳۹۴). *بررسی کاربردی، تاریخی و موضوعی آرایه‌های به‌کاررفته در تزیینات ورودی برخی از بناهای ارزشمند دوره قاجار*، پژوهش هنر، ش ۱۰، ص ۸۷-۹۹.
- اسپانی، محمدعلی، توفیقی بروجنی، پیوند. (۱۳۹۰). *مطالعه نقش‌مایه گلدانی در قالی‌های خشتی روستایی چهارمحال بختیاری (با تأکید بر منطقه چالشر، شلمزار و بلداجی)*، گلجام، ش ۱۸، ص ۴۸-۳۱.
- ابراهیمی، عاطفه، آذرزاده، محبوبه. (۱۳۹۲). *چیدمان پارچه: صنایع دست‌بافت؛ هویت‌سازاست (گفتگو با استاد محمدرضا خجسته)*، سال ۲، ش ۲، ص ۴۹-۴۷.
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله. (۱۳۸۰). *کتاب ایران، تاریخ هنر*. تهران: مرکز مطالعات فرهنگی بین‌الملل.
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله. (۱۳۷۶). *مبانی نظری هنرهای تجسمی*، تهران: سمت.
- بیگی، حسین‌علی. (۱۳۹۲). *بررسی مؤلفه‌های مهم توسعه تهران در عصر قاجار (نمونه موردی بلدیة تهران)*، نشریه تاریخ نو، سال ۳، ش ۶، ص ۹۸-۶۹.
- ذکاء، یحیی. (۱۳۸۴). *زندگی و آثار استاد صنایع الملک*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- جمالی، شادی؛ مراثی، محسن. (۱۳۹۲). *بررسی تطبیقی تزیینات کاشی‌کاری در معماری مساجد دوره صفویه و قاجاریه با تکیه بر چهار مصداق تصویری*، نشریه نامه هنرهای تجسمی و کاربردی، ش ۱۰، ص ۸۷.
- حاجی شریفی، محسن. (۱۳۶۳). *خصوصیات الیاف نساجی*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- خضری، سید احمدرضا، پات، فریبا، ضرابی زاده، فریبا. (۱۴۰۰). *باقته‌های موزه وزیری از دوره صفویه تا قاجاریه*، نشریه هنرهای زیبا، هنرهای تجسمی، ش ۳، ص ۱۷-۲۵.
- رئیس‌زاده، مهناز. (۱۳۷۵). *یادنامه سه نسل از معماران سنتی ایران*، مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران ارگ بم، کرمان، ج ۴، تهران: میراث فرهنگی.
- ریاضی، محمدرضا. (۱۳۹۵). *کاشی‌کاری قاجار*، تهران: یساولی.
- رضایی انور، مریم. (۱۳۹۹). *بررسی طرح در کاشی‌کاری دوره قاجار در تهران (مطالعه موردی: کاخ موزه گلستان)*، شباک، سال ۶، ش ۳، ص ۱۱۳-۱۲۲.
- رسولی، هوشنگ. (۱۳۸۴). *تاریخچه و شیوه‌های معماری در ایران*، تهران: نشر پشوتن.
- سیف، هادی. (۱۳۸۹). *نقاشی روی کاشی*، تهران: سروش.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۷۱). *فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران*، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- شادابفر، مریم، موسی تبار، نجمه. (۱۳۹۳). *بررسی تزیینات آک بری در حمام‌های شاخص دوره صفویه، زندیه و قاجار*، جلوه هنر، ش ۲، ص ۸۱-۶۳.
- شفیعی، زهرا، قاضی‌زاده، خشایار. (۱۴۰۱). *مطالعه تطبیقی ایکات ایران (یزد) و ازبکستان از منظر رنگ و نقش*، هنر و تمدن شرق، ۱۰(۳۵)، ص ۲۹-۴۴.
- فریه، ردلیو. (۱۳۷۴). *هنرهای ایران*، ترجمه: پرویز مرزبان، تهران: فرزانه روز.

فلور، ویلم، چلکوفسکی، پیتر، اختیار، مریم. (۱۳۸۱). نقاشی و نقاشان دوره قاجار، ترجمه: یعقوب آژند، تهران: ایل شاهسون بغدادی.

قاسمی، زهرا، عرب‌بیگی، ابوالفضل. (۱۳۹۷). بررسی انتساب زمانی، مکانی و هویت هنرمند یک هلالی ستون‌دار مزین به کاشی هفت‌رنگ، هنرهای صناعی اسلامی، ش ۱، ص ۵۹-۶۹.

کلوستر، آگیتا. (۱۳۹۱). کاشی‌های اروپایی شده دوره قاجار، ترجمه: ندا رسولی، پیام بهارستان، ش ۱۷، ص ۵۸۲-۵۷۶.

کریمیان، سردشتی، نادر. (۱۳۸۲). نگارگری در حمام، کتاب ماه هنر، ش ۵۷-۵۸، ص ۱۰۴-۱۰۰.

کلاک، جی. (۱۳۴۲). سیری در صنایع دستی ایران، تهران: بانک ملی.

گودرزی، مرتضی. (۱۳۸۸). آیین خیال، بررسی و تزئینات معماری در دوره قاجار، تهران: سوره مهر.

گدار، آندره. (۱۳۶۷). آثار ایران، ترجمه: مقدم، سروقد، مشهد: بی‌نا.

ماهرالنقش، محمود. (۱۳۹۴). کاشی و کاربرد آن، تهران: سمت.

مکی نژاد، مهدی. (۱۳۸۷). کاشی‌کاران گمنام دوره قاجاریه، (۱) استاد محمدعلی اصفهانی، گلستان هنر، ش ۱۳، ص ۱۰۵-۱۱۲.

مکی نژاد، مهدی. (۱۳۸۸). کاشی‌کاران گمنام دوره قاجاریه، (۲) خاندان خاک‌نگار مقدم، گلستان هنر، ش ۱۳، ص ۸۰-۸۶.

مافی تبار، آمنه. (۱۴۰۱). طرح و نقش منسوجات کاربردی (غیر جامگانی) در اوایل عصر ناصری با نظر به نگاره‌پردازی‌های

هزار و یک شب صنایع الملک، هنرهای زیبا، هنرهای تجسمی، ش ۲، ص ۷۱-۸۲.

نیری شکاری، جواد، طاووسی محمود. (۱۳۸۷). کاشی قاجاری، ابداع نوینی از هنرهای کاربردی در معماری ایران، مجله

مطالعات ایرانی، ش ۱۴، ص ۱۶۷-۱۴۰.

Riazi, Mohamadreza, (2019). "Qajar ceramics, Briding Tradition and Modernity", the Collection of the Islamic Arts Museum Malaysia.

Raby and others (1999). "Royal Persian Painting (The Qajar Epoch 1785-1925) Brooklyn Museum of Art", New York.

Fehervari, Geza. (2000). "Ceramics of the Islamic Word in the Tareq Rajab Museum", I.B. Tauris & Co. Ltd. London.

P. Soucek, Priscilla. (1994). "Decoration, Iranica", Vol. VII. Fasc. 2, p. 159-197.

url1:

<https://www.vam.ac.ukhttps://collections.vam.ac.uk/item/O346663/tehran-floor-tile-imitating-ikat-tile-unknown/>

url2:

www.honar.ac.ir <https://www.honar.ac.ir/index.aspx?pageid=2992>

url3:

www.bohnams.comhttps://www.bonhams.com/auction/28301/lot/353/a-husband-and-wife-seated-on-a-terrace-taking-refreshment-qajar-persia-mid-19th-century/

References

Etimad Al-Sultaneh, Mohammad Hasan Khan. (۱۹۲۷). Al-Ma'athir and Al-Athar, Tehran: Stone print.
Sarchia, Gian Roberto. (۱۹۹۷). Safavid, Zand and Qajar art, translated by Yaqoub Ajand, Tehran: Molla.

Etimad Al-Sultaneh, Mohammad Hasan Khan. (۱۹۹۵). Al-Ma'athir and Al-Athar, vol. 1, forty years of Iran's history during the era of Naser al-Din Shah, by Iraj Afshar, Tehran: Asatir.

Afradi, Kazem. (۲۰۱۵). A practical, historical and thematic review of the arrays used in the entrance decorations of some valuable buildings of the Qajar period, Art Research, No. 10, pp. 87-99.

- Spani, Mohammad Ali, Tofighi Borojni, Peyvand. (۲۰۱۱). A study of vase motifs in Chaharmahal Bakhtiari village clay carpets (with emphasis on the more challenging region, Shalmazaro Beldaji), Goljam, Vol. 18, pp. 31-48.
- Ebrahimi, Atefa, Azarzadeh, Mahbobeh. (۲۰۱۳). Fabric arrangement: handicrafts; It is identity building (conversation with Professor Mohammad Reza Khojaste), year 2, vol. 2, pp. 49-47.
- Ayatollahi, Habibullah. (۲۰۰۱). Book of Iran, History of Art. Tehran: Center for International Cultural Studies.
- Ayatollahi, Habibullah. (۱۹۹۷). Theoretical foundations of visual arts, Tehran: Samt.
- Bigi, Hossein Ali. (2012). Examining the important components of Tehran's development in the Qajar era (a case study of Tehran municipality), Tarikh Nu magazine, year 3, vol. 6, pp. 69-98.
- Zoka, Yahya. (۲۰۰۵). The life and works of Professor Sani al-Mulk, Tehran: Academic Publishing Center.
- Jamali, Shadi; Merathi, Mohsen. (۲۰۱۳). A comparative study of tiling decorations in the architecture of Safavid and Qajar era mosques based on four visual examples, Journal of Visual and Applied Arts, vol. 10, p. 87.
- Haji Sharifi, Mohsen. (۱۹۸۴). Characteristics of textile fibers, Tehran: University Publishing Center.
- Khezri, Seyyed Ahmadreza, Pat, Fariba, Zarrabizadeh, Fariba. (۲۰۲۱). The weavings of the Waziri Museum from the Safavid to Qajar period, Fine Arts, Visual Arts, Volume 3, pp. 25-17.
- Raiszadeh, Mahnaz. (۱۹۹۶). Memoir of three generations of traditional architects of Iran, collection of papers of the Congress of History of Architecture and Urban Planning of Iran, Arg Bam, Kerman, Vol. 4, Tehran: Cultural Heritage.
- Riyazi, Mohammadreza. (۲۰۱۶). Qajar tiling, Tehran: Yasavoli.
- Rezaei Anwar, Maryam. (2019). Survey of design in Qajar period tile work in Tehran (case study: Golestan Palace Museum), Shabak, year 6, vol. 3, pp. 113-122.
- Rasouli, Houshang. (۲۰۰۵). History and styles of architecture in Iran, Tehran: pashtun.
- Seif, Hadi. (۲۰۱۰). Painting on tiles, Tehran: Soroush.
- Sultanzadeh, Hossein. (۱۹۹۲). Entrance spaces in traditional Iranian architecture, Tehran: Cultural Research Office.
- Shadabfar, Maryam, Musa Tabar, Najmeh. (۲۰۱۴). Investigation of Akbari decorations in important baths of Safavid, Zandiyeh and Qajar periods, Jalof Honar, Vol. 2, pp. 63-81.
- Shafiei, Zahra, Ghazizadeh, Khashayar. (۲۰۲۲). A comparative study of Ikats of Iran (Yazd) and Uzbekistan from the point of view of color and pattern, Sharq Civilization Art, 10(35), pp. 29-44.
- Freyeh, R. W. (۱۹۹۱). Arts of Iran, translated by Parviz Marzban, Tehran: Farzan Rooz.
- Fleur, Willem, Chelkowski, Peter, Ekhtir, Maryam. (۲۰۰۲). Paintings and painters of the Qajar period, translated by: Yaqub Azhand, Tehran: Ill Shahsavani Baghdadi.
- Qasemi, Zahra, Arab Begi, Abulfazl. (2017). Investigating the time, place and identity of the artist of a columned crescent decorated with seven-colored tiles, Islamic Art Arts, Volume 1, pp. 59-69.
- Cloister, Aginta. (۲۰۱۲). Europeanized tiles of the Qajar period, translated by: Neda Rasouli, Payam Baharestan, Vol. 17, pp. 582-576.
- Karimian, Sardashti, Nader. (۲۰۰۳). Painting in the bathroom, Book of the Month of Art, vol. 57-58, pp. 104-100.
- Klak, J. (۱۹۶۳). Siri in Iran's Handicrafts, Tehran: National Bank.
- Guderzai, Morteza. (2008). Mirror of imagination, investigation and architectural decorations in the Qajar period, Tehran: Surah Mehr.
- Godard, Andre. (۱۹۸۸). Works of Iran, translation: Moghadam, Soroqd, Mashhad: Bina.
- Mahr al-Naqsh, Mahmoud. (۲۰۱۵). Tile and its application, Tehran: Samt.
- Makinejad, Mehdi. (۲۰۰۸). Anonymous tilers of the Qajar period, (1) Professor Mohammad Ali Isfahani, Golestan Art, Vol. 13, pp. 112-105.
- Makinejad, Mehdi. (2008). Anonymous tilers of the Qajar era, (2) Khaknegar Moghadam family, Golestan Honar, Vol. 13, pp. 80-86.
- Mafi Tabar, Amene. (۲۰۲۲). The design and role of functional (non-jamgani) textiles in the early Nasrid era with a view to Sani al-Mulk's One Thousand and One Nights paintings, Fine Arts, Visual Arts, Volume 2, pp. 71-82.

- Nayeri Shekhari, Javad, Tavousi Mahmoud. (۲۰۰۸). Qajari tile, a new invention of applied arts in Iranian architecture, Journal of Iranian Studies, Vol. 14, pp. 140-167.
- Riazi, Mohamadreza, (2019) Qajar ceramics, Bridging Tradition and Modernity, the Collection of the Islamic Arts Museum Malaysia.
- Raby and others (1999), Royal Persian Painting (The Qajar Epoch 1785-1925), Brooklyn Museum of Art, New York.
- Fehervari, Geza.(2000).Ceramics of the Islamic Word in the Tareq Rajab Museum, I.B.Tauris&Co.Ltd.London.
- P.Soucek, Priscilla.(1994).Decoration, Iranica,Vol.VII.Fasc.2,p.159-197.
- url1:
<https://www.vam.ac.uk/collections/vam.ac.uk/item/O346663/tehran-floor-tile-imitating-ikat-tile-unknown/>
- url2:
www.honar.ac.ir <https://www.honar.ac.ir/index.aspx?pageid=2992>
- url3:
[www.bonhams.com](https://www.bonhams.com/auction/28301/lot/353/a-husband-and-wife-seated-on-a-terrace-taking-refreshment-qajar-persia-mid-19th-century)
<https://www.bonhams.com/auction/28301/lot/353/a-husband-and-wife-seated-on-a-terrace-taking-refreshment-qajar-persia-mid-19th-century>